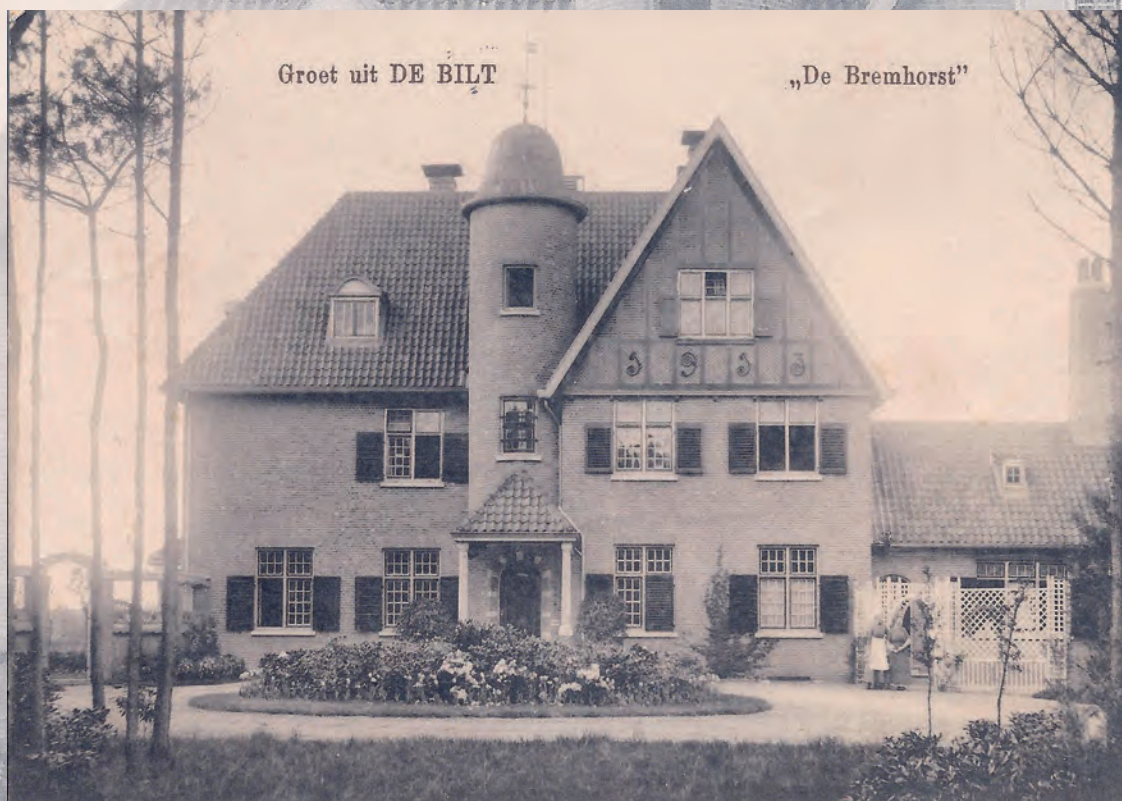

De Biltse Grift

Tijdschrift van Historische Kring D'Oude School opgericht maart 1992

Zonder Station - De Bilt geen Bilthoven? - Lies Haan-Beerends	34
De Bilt toen en nu	46
Een steeg en een kaart - Gerrit Bloothoof	48
Graven en grafstenen in De Bilt - Bilthoven Deel 1 - Wim Krommenhoek	52
De oorlogsdagboeken van mevrouw Van Bodegraven - bewerking door redactie van de Biltse Grift	60

Van de redactie

Een nieuwigheid met ingang van dit juninummer, voortaan is *De Biltse Grift* geheel in kleur. Dat wil uiteraard niet zeggen dat er geen zwart-wit beelden meer in ons blad zullen staan, maar wel dat als we een kleurenillustratie hebben, een foto of ander plaatje, die ook in kleur afdrukken.

Het eerste artikel in dit nummer is van Lies Haan-Beerends en gaat over het feit dat als er geen Station De Bilt was geweest, er ook geen Bilthoven zou zijn gekomen. In *De Bilt toen en nu* krijgt u weer een mooi beeld van vroeger van een plekje in onze gemeente dat in de loop der jaren zeer sterk is verwaarloosd en bijna onherkenbaar veranderd.

In *Een steeg en een kaart* neemt Gerrit Bloothoof ons mee naar een plekje op een oude kaart uit 1588, dat echter helemaal niet in De Bilt blijkt te liggen.

Graven en grafstenen in De Bilt - Bilthoven is het eerste deel van een nieuwe serie van Wim Krommenhoek over grafkunst in onze gemeente.

We sluiten deze Biltse Grift af met een van de laatste afleveringen van het *Oorlogsdagboek* van mevrouw Van Bodegraven.

Zonder Station - De Bilt geen Bilthoven?

Als het station in Bilthoven er niet geweest was dan had De Bilt zich waarschijnlijk wel in de loop der jaren uitgebreid maar of Bilthoven dan ontstaan was is nog maar de vraag. De naam Bilthoven kwam pas in 1917 in gebruik. Aanvankelijk werd de nieuwe woonkern bij het station als Station – De Bilt aangeduid. Op sommige prentbriefkaarten zie je ook wel de Bilt – Station staan en op een kaart waarop villa De Bremhorst te zien is staat Groet uit DE BILT. Die villa stond op de hoek van de Rubenslaan en de Jan Steenlaan, daar waar nu Huize het Oosten te vinden is. Dr. H.W. Melchior (1874-1927) bedacht de naam Bilthoven voor het villadorp. Melchior was huisarts in De Bilt en Bilthoven. Tevens was hij raadslid (van 1915 tot 1921), oprichter van de Vrijwillige Brandweer en initiatiefnemer betreffende de oprichting van het Zwembad Brandenburg.

De ontwikkeling van Bilthoven is vooral te danken aan jhr. H. van den Bosch die halverwege de negentiende eeuw eigenaar was van Jagtlust. In 1861 verhoogde Van den Bosch zijn inschrijving op het aandelenkapitaal bestemd voor de aanleg

van een spoorlijn naar Amersfoort tot f 200.000. Aanvankelijk had de Nederlandsche Centraal- Spoorweg Maatschappij (NCS) geen halte gepland in de gemeente De Bilt. Jhr. Van den Bosch stond echter grond af die nodig was voor de realisatie van de spoorlijn onder het beding dat er eenmaal 's morgens en eenmaal 's avonds in beide richtingen door een trein zou worden gestopt. Vandaar dat er een stationsgebouwtje kwam langs de spoorlijn Utrecht – Amersfoort. Het werd op 20 augustus 1863 in gebruik genomen. De spoorlijn Utrecht – Amersfoort werd in 1864 al doorgetrokken naar Zwolle. Het stationsgebouwtje werd in 1876 vergroot. Op 8 januari 1900 werd vergunning afgegeven voor de bouw van een nieuw station. Dat was noodzakelijk omdat het treinverkeer steeds intensiever werd.

Rondom de in 1863 in gebruik genomen halteplaats was nauwelijks bebouwing. In 1866 werd begonnen met de bouw van een stationskoffiehuus. Cornelis van Vulpen kocht een perceel grond van jhr. Van den Bosch, een perceel dat gelegen was net ten zuiden

Het station anno 1901.

van de spoorlijn. Het koffiehuis ontwikkelde zich tot een pension en stond later bekend als Hotel Dennenhoeve. Tot 2012 was er ter plekke van Hotel Dennenhoeve een horecagelegenheid te vinden. Die verdween in verband met de bouw van een spoortunnel, een tunnel voor fietsers en voetgangers. Met de bouw van die tunnel werd in 2013 begonnen. In oktober 2013 was de autotunnel gerealiseerd die iets westelijker gelegen is.

Ten zuiden van de spoorlijn waren eind negentiende eeuw slechts enkele arbeiderswoninkjes te vinden. Die stonden bekend als de Lange Buurt, ook wel Tusschenhoeven genoemd. Die huisjes waren gebouwd rond 1875 in opdracht van de heer Tusch voor werknemers van de N.V. De Biltse Tapijt- en Touwfabriek. Die fabriek was gelegen ter hoogte van de splitsing Julianalaan/Paltzerweg. Er werd in de buurt van de huisjes in 1880 een klein ziekenhuisje gebouwd. De gemeente huurde dat van Tusch tot 31 december

1893 als isolatiebarak voor besmettelijke ziekten. In 1886 kwam er zelfs een kerkgebouwtje. In de stichtingsakte van de tapijtfabriek was bepaald dat de eigenaar zorg moest dragen voor de huisvesting van de personeelsleden. Ook diende hij te zorgen voor hun lichamelijke en geestelijke welzijn. In de fabriek werden tapijten van koehaar gemaakt en touw gedraaid. De aandrijving van de machines gebeurde door middel van een stoommachine, waartegen het gemeentebestuur aanvankelijk bezwaren had vanwege brandgevaar. In het gemeenteverslag betreffende het jaar 1876 staat vermeld dat er bij bedoelde fabriek 18 mannen en 11 jongens werkzaam waren. De fabriek was kennelijk niet rendabel. In 1887 werd de fabriek gesloten en kort daarna afgebroken. Van Wickevoort Crommelin, de eigenaar, verkocht in 1894 de grond waarop de fabriek gelegen was. De Lange Buurt bleef tot 1911 in eigendom bij de familie Tusch.

De Lange Buurt werd ook wel Jodenkerkhof of Jodendom genoemd, een naam die verwijst naar het Jodenkerkhof dat ter plekke bestaan heeft. Op verzoek van de Joodse gemeente uit Utrecht werd er eind achttiende eeuw op de heide een begraafplaats aangelegd. De kerkvoogden Salomon van Lier en Benjamin Manus kregen in 1797 vergunning om een morgen (= een krappe ha) grond in te richten en te omwallen. Het duurde echter tot 1806 voordat daar de eerste (en tevens de

laatste) begrafenis plaats vond. Volgens het Utrechts overlijdensregister werd in 1806 het dochtertje van Levi Marcus begraven op het 'Joodenkerkhoff aan De Bilt'. Het meisje lag eenzaam en verlaten in een gebied waar geen bewoning te vinden was. Waarschijnlijk was dat de reden waarom er nadien geen Joodse mensen meer begraven werden. In 1807 kreeg de Utrechtse Joodse gemeenschap de beschikking over een terrein bij de Rode Brug in Utrecht.

In de Biltse Duinen lag eind negentiende eeuw een genieoefenterrein met schietbaan. Die schietbaan belemmerde aanvankelijk de aanleg van een spoorlijn naar Zeist. Al in 1898 was men bezig met het maken van plannen betreffende een aftakking van de spoorlijn. Mr. J.E. Ameshoff, secretaris van de NCS, vroeg een concessie aan. Die werd niet verleend. Per brief van 28 april 1899 liet de minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid weten 'dat uit het oogpunt der landsdefensie zeer overwegende, niet door het stellen van bijzondere voorwaarden op te heffen bezwaren' bestonden. Na diverse strubbelingen en intense bemoeienissen van de gemeenten De Bilt en Zeist is de lijn er toch gekomen. Die werd in 1901 in gebruik genomen. De lijn kende een tijdelijke halte die als Schietbanen De Pan werd aangeduid. De schietbaan werd in 1907 verplaatst naar de Leuserheide. De spoorlijn naar Zeist, die in 1909 verdubbeld werd, werd steeds intensiever gebruikt.

Op 11 april 1899 vroeg mr. J.E. Ameshoff vergunning aan bij de gemeente De Bilt voor de bouw van een villa die gebouwd zou worden aan de oostkant van de Soestdijkseweg, net ten noorden van de spoorlijn. De eerste villa van Bilthoven was op 8 mei 1900 voltooid en kreeg de naam Villa Ensah. De heer Ameshoff, die Villa Ensah betrok, was de eerste forens. Hij woonde gezond buiten en werkte in Utrecht. Dat was mogelijk gezien het feit dat er steeds meer treinen gingen rijden en ook stopten bij Station – De Bilt. Op 27 juni 1898 was de spoorlijn, die via Den Dolder naar Baarn ging, in gebruik genomen. Die lijn werd geëxploiteerd door de Utrechtsche Lokaalspoorweg Maatschappij (ULS). De hierboven vermelde lijn naar Zeist werd op 29 augustus 1901 geopend door de Nederlandsche Buurtspoorweg Maatschappij (NBM). Villa Ensah bestaat helaas niet meer. Die villa werd in 1944 gebombardeerd en nadien gesloopt. Ook Villa Oase, die net ten zuiden van de spoorlijn te vinden was, onderging dat lot.

Omstreeks 1900 kochten projectontwikkelaars grond rondom het station. De Maatschappij tot Exploitatie van bouwterreinen nabij Station De Bilt werd opgericht waarvan L.H. Westerhout directeur was. In opdracht van die maatschappij werden er ten zuiden van de spoorlijn o.a. de kenmerkende dubbelvilla's langs de Soestdijkseweg Zuid gebouwd. Die

villa's maakten deel uit van het eerste villapark van Bilthoven, Villapark Vogelzang genaamd. In 1906 werd de Maatschappij tot Exploitatie van Bouwterreinen nabij station De Bilt opgeheven. Het gevolg was dat er na die tijd niet slechts grote kavels werden uitgegeven, waarop grote villa's gebouwd konden worden, maar ook kleinere percelen. Bouwers als W.S. van der Sterre en J. van As bouwden daarop villaatjes voor de middenklasse. Vooral in de Spoorlaan, Koppellaan en de Prins Hendriklaan was dat het geval.

Op 31 december 1908 telde de gemeente De Bilt volgens het Adresboek uit 1909 4.082 zielen. De bevolking was ten opzichte van 31 december 1900 met ongeveer 1.000 zielen toegenomen. In bedoeld adresboek staat bij Vinkenlaan 2 de Wed. A. Ravenhorst van Vulpen genoemd. Die weduwe hield in bedoeld pand pension. De bouwvergunning voor dat pand werd op 12 december 1905 afgegeven. Het pand kreeg later als adres Julianalaan 8 en stond tussen het voormalige postkantoor en banketbakkerij Top. Het werd afgebroken om een doorsteek te realiseren, dit in verband met de aanleg van de spoortunnels.

Villapark Vogelzang breidde zich steeds meer uit. Er kwamen niet alleen woonhuizen maar ook winkels, bedrijfjes, kerken, scholen en horecagelegenheden. Zo werd er op 26 september 1913 een bewijs van voltooiing

Pension Ravenhorst.

afgegeven voor het winkelwoonhuis dat als adres heeft Spoorlaan 2. Het werd als melksalon in gebruik genomen. Ook op het huidige Emmaplein kwamen er diverse winkelpanden. Zo was de levensmiddelenzaak van H. van Reenen te vinden in het pand dat ligt op de hoek van de Julianalaan. Op de hoek van de Nachtegaallaan werd in 1916 de winkel van Verkade geopend. De voormalige melksalon De Bonte Koe, gelegen op de hoek van de Spoorlaan, dateert uit 1917. Dat pand, waarin begin 2013 nog een Chinees Restaurant gevestigd was, is inmiddels gesloopt. Langs de hele westkant van het Emmaplein zal nieuwbouw verrijzen.

Na 1910 ontwikkelden zich de villaparken ten noorden van de spoorlijn. Tot 1906 waren daar, behalve de Soestdijkseweg Noord, niet

veel wegen te vinden. De Jan Steenlaan, toen nog Dwarsweg genoemd, was een zandpad en de Gezichtslaan was eigenlijk de toegangsweg naar het landgoed Eyckenstein, gelegen in Maartensdijk. Er stonden in Bilthoven Noord maar vier huizen: de woning van de stationschef die in 1899 werd gebouwd en die in 2012 afgebroken werd, Villa Ensah waar mr. Amershoff woonde, het latere hotel De Leijen, gelegen hebbend op de hoek van de Soestdijkseweg Noord en de Gezichtslaan en, meer noordelijk, de woning van houthandelaar W. van der Kroll, die volgens het adresboek van 1909 toen op het adres Soestdijkscheweg 52a woonde.

In de villaparken ten noorden van de spoorlijn werden veel grote villa's gebouwd, vaak voor vermogende mensen. Zo werd in Park De Biltsche Duinen in 1912 een landhuis gebouwd in opdracht van jhr. E. de Steurs uit Utrecht (Rubenslaan 17). Op 30 maart 1914 werd het bewijs van voltooiing afgegeven voor het landhuis De Bremhorst van G.L. baron van Boetzelaer. Dat landhuis werd tegelijk met Villa Ensah in 1944 gebombardeerd. Het bewijs van voltooiing van het landhuis dat gebouwd werd op de hoek van de Jan Steenlaan en de Rembrandtlaan in opdracht van jhr. E.O. Berg van Middelburgh te Hilversum werd op 12 juli 1912 afgegeven. De aanvrager en ontwerper was W.S. van der Sterre, die ook in Park Vogelzang diverse, meestal kleinere, villa's had gebouwd.

Ten noorden van Park De Biltsche Duinen werd Park Ridderoord gerealiseerd. De namen van de daar geprojecteerde wegen werden bij raadsbesluit van 24 juli 1919 vastgesteld. Langs de Gerard Doulaan is op nummer 21 Gaudeamus te vinden, een villa die in 1924 gebouwd werd in opdracht van de componist, pianist en pedagoog Julius Röntgen. De villa werd gebouwd naar ontwerp van zijn zoon Frants. Julius Röntgen had zich eigenlijk in Noord-Holland willen vestigen. Hem werd echter aangeraden in Bilthoven te gaan wonen daar dat goed bereikbaar was en dichtbij Utrecht en Hilversum was gelegen, iets wat voor een musicus belangrijk was. Voor veel mensen

Villa Gaudeamus.

die zich in Bilthoven vestigden was de goede bereikbaarheid van Utrecht van belang. De nieuwe bewoners konden immers gemakkelijk per trein naar Utrecht om daar te genieten van alles wat een grote stad te bieden heeft, denk bijvoorbeeld aan winkels, schouwburg, concertgebouw en musea. Park Ridderoord sloot aan bij Park Drakenstein, dat ten oosten van de Soestdijkseweg Noord gerealiseerd werd. Ook in Park Ridderoord werd zoveel mogelijk onder architectuur gebouwd. Dat gold ook voor goedkopere woningen. De Bilderdijklaan, nu wel het Kleine Dorp genoemd, werd de kern van Bilthoven Noord. Daar kwamen winkels waar de nieuwe bewoners hun dagelijkse boodschappen konden doen. Maar ook in de Van Dijklaan waren aanvankelijk enkele winkels te vinden. In Park Drakenstein werd Villa Zonneheuvel gebouwd naar ontwerp van Jan Stuivinga in opdracht van mej. C.F. van Hengst. De vergunning voor de bouw van die villa werd verleend op 17 juli 1911. Villa Zonneheuvel was te vinden op de hoek van de Bilderdijklaan en Tollenslaan. Deze villa werd in 1989 afgebroken.

Omstreeks 1918 gaf de gemeente De Bilt een prospectus uit betreffende het Oosterpark. Enkele jaren later, in 1921, liet een projectontwikkelaar een geactualiseerde herdruk van het boekwerkje verschijnen. In die uitgave werden foto's geplaatst van huizen die in de voorgaande jaren gebouwd

werden. Zo staat er een afbeelding in van villa De Kloek, een villa die in 1920 werd gebouwd naar ontwerp van de architecten Maas & Sonneveldt. Otto Schulz, die zelf ook in het Oosterpark ging wonen, was de tuinarchitect. Die villa is gelegen aan de Beethovenlaan op nummer 6. De gemeente profileerde zich in de prospectus als een aantrekkelijke woonplaats. In bedoelde brochure is te lezen: 'Er is in geheel Nederland geen plaats aan te wijzen die in een luttel aantal jaren zóó enorm is vooruitgegaan als de Bilt-Station, sedert 1 Januari j.l. vernoemd in Bilthoven. Waarom? Omdat Bilthoven als het ware een magneet is voor allen die gezondheid, kalmte en rust zoeken. Zulke plaatsen zijn er meer, doch géén is zoo bij uitstek gunstig gelegen, zóó gemakkelijk van alle kanten uit te bereiken, als Bilthoven met zijn meer dan 130 spoorwegverbindingen per dag in alle richtingen. Op het spoorwegkaartje, dat zich in dit album bevindt, zal men kunnen zien, dat Bilthoven slechts ongeveer één uur sporens verwijderd is van Rotterdam, Den Haag, Arnhem en Den Bosch en slechts driekwart uur van Amsterdam'.

Het aantal inwoners van de gemeente De Bilt telde op 1 januari 1918 al 5.211 zielen. De laatste twintig jaar was het aantal zielen met 2.317 vermeerderd, dit ten gevolge van de bouw van de diverse villaparken. De straatverlichting was in Bilthoven al elektrisch, iets wat ook vermeld werd in bedoelde brochure. Alle percelen

waren op het waterleidingnet van Utrecht aangesloten. De telefoon was aangesloten op het Utrechtse net 'zoodat men vanaf 8 uur v.m. tot 10 uur 's avonds verbinding kan verkrijgen; dit laatste eerst sedert Januari 1917. Vroeger moest men zich behelpen met een zeer beperkten dienst. Ook hier weder een bewijs van den gestadigen vooruitgang'.

Kees Boeke en zijn vrouw (Beatrice Boeke-Cadbury) kwamen ook in Bilthoven wonen. Ze betrokken een villa die gelegen was op de hoek van de Beetslaan en de Sweelincklaan. In het adresboek van Bilthoven uit 1922 staat bij Beetslaan 7: '(beneden) Open Leeskamer, 'Boschhuis' T 6651 Kantoor Gemeenschaps-Leiding (boven) B. Boeke - Cadbury. C.

Boeke'. Kees en zijn vrouw waren vredesactivisten. Op het terrein van het Boschhuis werd het Broederschapshuis gebouwd dat als adres heeft Sweelincklaan 1. De bouwvergunning voor dat pand werd op 26 juni 1919 aan Boeke verleend. Boeke had zich in eerste instantie in Noord Holland willen vestigen, daar zijn ouders in Alkmaar woonden. Zijn broer raadde hem echter aan in Bilthoven te gaan wonen. Die had een advertentie gezien, waarin een villa in Bilthoven te koop werd aangeboden. 'Waar is Bilthoven?' zou Kees gevraagd hebben. 'Het is een klein plaatsje bij Utrecht' vertelde zijn broer. 'Vroeger

heette het Station - De Bilt, maar sinds een jaar heet het Bilthoven. Het is eigenlijk niet meer dan enkele villa's, het station en een paar winkels.' Dit staat geschreven in het door Beatrice Boeke - Cadbury geschreven boek 'Het leven van Kees Boeke'. Vanwege de goede bereikbaarheid en de mooie natuur koos het echtpaar voor Bilthoven. Was die keuze niet gemaakt dan zou de Werkplaats Kindergemeenschap nooit in Bilthoven zijn gerealiseerd. In opdracht van de Stichting tot vrije en persoonlijke ontwikkeling ontwierp architect Frants Röntgen, die ook de villa voor zijn ouders ontworpen had, in 1928 in Park Ridderoord de eerste Werkplaats Kindergemeenschap, beter bekend als de Kees Boekeschool. Het nog bestaande

De Werkplaats Kindergemeenschap.

markante gebouw heeft als adres Frans Halslaan 68. Het is niet meer als school in gebruik. De huidige Kees Boekeschool heeft als adres Kees Boekelaan 10.

Er vestigden zich bij Station – De Bilt, later Bilthoven genoemd, veel mensen die op een of andere manier bij de spoorwegen betrokken waren. Zo vertelt mr. J.W. Beyen in zijn boek *De zin van het nutteloze. Rarekiek van de 19e eeuwse jaren der 20ste eeuw* dat zijn ouders begin twintigste eeuw gingen verhuizen. Het adresboek voor de gemeente De Bilt uit 1909 verraaft dat het gezin toen woonde in villa Devia, Prins Hendriklaan 5. Zijn vader was volgens bedoeld adresboek Secretaris S.S. (= Staatsspoor). Deze villa bestaat nog en heeft nu als adres Prins Hendriklaan 74. De bouwvergunning voor die villa werd verleend op 30 april 1903. De schrijver ging als kind met de trein naar de lagere school die in Utrecht bij de administratiegebouwen van de Spoorwegen te vinden was. 'Zolang ik op de lagere school was ging ik thuis koffiedrinken, evenals mijn Vader. De reis duurde maar tien minuten. Wij forensden werkelijk.' zo schrijft hij in zijn boek.

Bilthoven was dus in de jaren twintig van de vorige eeuw een dorp geworden waar het goed wonen was. Bilthoven had zich ook naar het zuiden uitgebreid en ook in de dorpskern van Bilthoven was er nieuwe woningbouw gerealiseerd. Tussen Bilthoven en De Bilt werden door de Algemene Biltse Woningbouwvereniging in eerste instantie 26 woningen gebouwd, gelegen in Tuindorp. De gemeente

was op 27 maart 1919 met de bouwplannen akkoord gegaan. Op 28 mei 1919 werd met de bouw van de huurwoningen begonnen. De huurprijs lag tussen de f 3,12 en f 5, - per week. Het plan werd nadien uitgebreid. De Oude Brandenburgerweg ontwikkelde zich nadien tot een winkelstraat, waar onder andere een slager, groenteboer, bakker, sigarenboer, kolenboer, kapper en een fietswinkel te vinden waren en zelfs de Lingerie- en Confectiewinkel van de gezusters Ligterink.

In 1925 werd in Tuindorp de bad- en zweminrichting Brandenburg geopend. Het zwembad bestond uit twee openluchtbaden en een houten gebouwtje. In 1928 won de heer Van Miltenburg een prijs in de staatsloterij waardoor hij zijn droom kon verwezenlijken. Hij kocht het tegenover het zwembad gelegen café Sportlust van de heer Van Lunteren. De naam van dat café werd later veranderd in Milty Bar.

Tuindorp Brandenburgerweg.

Ten zuiden van de Boslaan werd ongeveer tegelijk met Tuindorp ten oosten van de Soestdijkseweg Zuid het Park Overbosch gecreëerd op grond die tot de overplaats van Jagtlust behoort heeft. De Overboslaan en de Parklaan werden op 15 december 1920 benoemd. Langs die lanen werden kleinere villa's en middenstandswoningen gerealiseerd, zoals de dubbelvilla Overboslaan 49-51 en de tien vrijstaande middenstandswoningen die langs de Parklaan op de nummers 35, 37, 41, 43, 45, 67, 69, 71, 75 en 77 door bouwondernemer W.S. van der Sterre gebouwd werden. De Parklaan werd in 1932 doorgetrokken, waarna ook de Noord-Houtringelaan en de Hoflaan benoemd werden.

In 1922 werd in het centrum van Bilthoven de Koekoeklaan aangelegd, waarlangs in opdracht van de Stichting tot Verbetering der Volkshuisvesting twaalf arbeiderswoningen werden gebouwd.

De Zuiderkapel was het eerste publieke gebouw van Bilthoven, gebouwd in 1916. De Van Dijkschool werd eveneens in 1916 gerealiseerd. De Julianaschool werd in 1917 opgericht. Op 1 oktober 1918 werd de eerste steen gelegd. De Julianakerk werd in 1928 in gebruik genomen.

Op de hoek van de Soestdijkseweg Noord en de Gezichtslaan was sinds 1918 Hotel de Leijen gevestigd in de verbouwde villa van de heer Mackay. Hotel de Leijen werd een heuse uitgaansgelegenheid in Bilthoven. Bij

het hotel werden tennisbanen aangelegd. Ook werd er een Japanse theetuin ingericht waar, zoals blijkt uit diverse aankondigingen, regelmatig tuinfeesten werden gehouden, die onder andere werden georganiseerd door de Kunstgroep Bilthoven.

In 1927 werd er een verenigingsgebouw gebouwd in opdracht van bankier Paul Nijgh, een gebouw dat later bekend stond als Heidepark maar aanvankelijk Concordia werd genoemd. Het was te vinden langs de Jan Steenlaan. In 1930 werd het pand uitgebreid met een restaurant en vijf hotelkamers. Concordia heeft een prominente rol gespeeld in de Bilthovense samenleving. Bekende artiesten traden er op. Louis Bandy, Albert van Dalsum, Fien de la Mar en Wim Kan zouden er op de planken hebben gestaan. Veel Biltaren, jong en oud, hebben in Concordia ook genoten van de diverse films die er jaren lang vertoond werden. Niet alleen genoot men in Concordia maar ook werd er vol op genoten in het op 19 mei 1933 geopende Natuurbad de Biltse Duinen, een trekpleister niet alleen voor mensen uit De Bilt en Bilthoven maar uit de wijde omtrek.

In Bilthoven vestigden zich ook bedrijven. Iets verder van het station verwijderd werden er in 1908 twee fabrieksgebouwen langs de Leijenseweg gebouwd ten behoeve van de N.V. Fabrik van Instrumenten en Elektrische Apparaten Onvo. Deze fabriek kreeg later de naam Inventum. Die fabriek

is enige tijd terug afgebroken. Daar wordt woningbouw gerealiseerd. Werkten er in 1908 maar acht werknemers bij Inventum, in 1930 waren dat er 420. Langs de Middellaan werd door H.M. Smitt kort na 1914 ook een instrumentenfabriek opgericht. Daar werden onder andere waterpasinstrumenten voor het kadaster gemaakt. Langs de Jan Steenlaan vestigde zich in 1912 Jean Heybroek, een groothandel en importeur van onder andere grasmaaimachines en snoeigereedschappen. Het assortiment breidde zich al snel uit met huishoudelijke apparatuur, haarden en kachels.

Diverse bedrijven waren te vinden langs het eerste gedeelte van de Rembrandtlaan. Op nummer 6, werd in 1916 de Coöperatieve Graanmaalderij gevestigd. Het was een coöperatieve vereniging van landbouwers uit De Bilt en omliggende gemeenten. In het imposante gebouw waren maal-, meng-, laad- en losinrichtingen te vinden. Er was vanaf de fabriek een aansluiting op de bestaande spoorlijn. Sinds 1923 was op Rembrandtlaan 10 houthandel Th.J. van der Ham te vinden. De ligging aan het spoor bood volgens Van der Ham perspectieven. Dat bleek inderdaad het geval te zijn. In 1929 werd over de houthandel al geschreven, dat die 'zich tot een der belangrijkste zaken in onze provincie' had ontwikkeld.

In diverse grote villa's waren rusthuizen en pensions gevestigd. In een VVV-gids uit 1939 staat onder de kop 'Rusthuizen' villa

Berkenhorst genoemd, een rusthuis dat toen als adres had Albert Cuyplaan 32 en onder leiding stond van zuster E. van Kaathoven. Ook de panden gelegen op de toenmalige adressen Ostadeplein 5, Bilderdijklaan 65, Soestdijkseweg 249Z, 58N en 39N, Rembrandtlaan 74 en Rembrandtplein 17 werden in bedoelde gids als rusthuis aangemerkt. Aan de Kruislaan was het kindertehuis Waldo gevestigd. Het waren allemaal particuliere instellingen. Dat was niet het geval met sanatorium Berg en Bosch, waarvoor op 3 februari 1932 de eerste steen werd gelegd. In juli 1933 werd het sanatorium in gebruik genomen. Het werd gebouwd in opdracht van de Katholieke Arbeidersbeweging. Het sanatorium was zonder overheidssteun geheel door en voor de arbeidersbeweging gebouwd voor tuberculosepatiënten. Er was voor Bilthoven gekozen gezien de ligging vlak bij de universiteitstad Utrecht. En uiteraard speelde de gezonde buitenlucht, die heilzaam zou werken in het genezingsproces, een grote rol. De patiënten die aan de beterende hand waren werden stapsgewijs weer rijp gemaakt om na ontslag aan het arbeidsproces te kunnen deelnemen. Zo werd er onder andere in de werkplaatsen het beroemd geworden ADO - speelgoed gemaakt naar ontwerp van Ko Verzuu. De naam ADO was een afkorting van Arbeid door Onvolwaardigen, een term die tegenwoordig niet meer gebruikt zou mogen worden.

Bilthoven werd een forensendorp maar ook in het dorp zelf was voor de Tweede Wereldoorlog werkgelegenheid te vinden. Het merendeel van de werkende Bilthovenaren was echter forens. Men werkte niet alleen in Utrecht maar ook in andere steden die per trein goed bereikbaar waren. Door de bouw van de villaparken steeg het inwonertal van de gemeente sterk. Op 1 januari 1938 telde de gemeente 14.334 zielen waarvan er ongeveer 7.700 in Bilthoven woonden. Stagneerde echter eind jaren dertig de belangstelling om zich in Bilthoven te vestigen? Wilde men leegstand voorkomen? De Vereniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer Bilthoven - De Bilt gaf in 1937 een film uit getiteld 'Het geheele jaar vreemdelingenverkeer'. Die film werd ook vertoond aan mensen die uit Nederlands Indië kwamen. We zien in bedoelde film de heer

Waller die met zijn gezin uit Indië vertrekt. Als het gezin op de boot zit weet men nog niet waar men zich zal vestigen. De heer Waller leest een folder betreffende de gemeente De Bilt. Hij vraagt nadien inlichtingen bij de kapitein die toevallig in Bilthoven woont. Er werd door hem zo lovend over Bilthoven gesproken dat de keus snel gemaakt werd.

De familie Waller zou zich in Bilthoven gaan vestigen. De namen van diverse Bilthovense villa's verraden dat in die huizen mensen wonen of gewoond hebben met een Indische achtergrond. Zo kreeg een van de dubbelvilla's die langs de Soestdijkseweg Zuid gelegen zijn de naam Villa Bandoeng (nr. 268).

Bilthoven, waar nog steeds veel forensen wonen, heeft zijn ontwikkeling te danken aan de goede bereikbaarheid. Voor de Tweede Wereldoorlog speelde de VVV nog een prominente rol en kwamen er ook veel toeristen. Na de Tweede Wereldoorlog liep dat echter terug. Er werd kort na de oorlog woonruimte gevorderd in verband met de woningnood, waardoor er geen pensionplaatsen meer werden aangeboden. Het Natuurbad De Biltse Duinen heeft

Natuurbad De Biltse Duinen.

nog wel jarenlang recreanten getrokken. Het werd helaas in 1980 gesloten. Op een gedeelte van het voormalige zwembad werden golfbanen gerealiseerd.

Rondom het station is er veel veranderd en verandert er ongetwijfeld nog meer. De verkeersveiligheid is bevorderd door de bouw van de autotunnel. De fiets- en voetgangerstunnel zal het Emmaplein een heel ander aanzien geven. Ook het winkelcentrum de Kwinkelier zal worden gerenoveerd. Bilthoven blijft, door alles wat het te bieden heeft, een plek waar het goed wonen is en waar men, door de aanwezigheid van het station, ook kan profiteren van alle geneugten die de stad Utrecht te bieden heeft. Ik denk dat u het met mij eens bent: als er geen station zou zijn geweest dan was waarschijnlijk ook ons mooie Bilthoven er niet geweest. We moeten Jhr. Van den Bosch dankbaar zijn.

Bronnen:

- Broekhoven, Sabine en Barends Sonja: De Bilt geschiedenis en architectuur, uitgeverij Kerckebosch BV – Zeist 1995
- Haan, Lies en Heijden, Jan van der: Inventarisatie van Bouwaanvragen bij de gemeente De Bilt, 1895 – 1913, uitgave Historische Kring D' Oude School, De Bilt, april 1995
- Meijer, J.W.H.: Kleine Historie van De Bilt en Bilthoven, uitgeverij Reinders, Bunnik 1995
- Russer, G.A.: Tram & trein tussen Eem en Rijn, deel 3 Noord-Oost Utrecht, Canaletto/Repro-Holland B.V. 1997
- Beyen, J.W.: De zin van het nutteloze. Rarekiek van de 19^e eeuwse jaren der 20ste eeuw, uitgegeven door

Ad.Donker – Rotterdam 1970

- Boeke-Cadbury, Beatrice: Het leven van Kees Boeke, uitgegeven door J.Muusses N.V. - Purmerend 1970
- Gidsen voor De Bilt en Bilthoven, uitgegeven door de VVV De Bilt en Bilthoven, 1928 en 1939
- Gids voor De Bilt en Bilthoven, uitgegeven door Nationaal Uitgevers- en Reclame-bureau Vlaardingen, 1932
- Boekje: Tentoonstelling Oude Bedrijven De Bilt/ Bilthoven, uitgegeven door de Historische Kring d'Oude School t.g.v. de tentoonstelling op 18 en 19 november 1995.
- Boekje: De historische wijk Tuindorp. Een korte geschiedenis, uitgegeven t.v.g. Open Monumentendag 12 september 1998
- Wegenbestanden betreffende wegen en straten in De Bilt en Bilthoven, samengesteld door Lies Haan-Beerends
- Adresboeken voor de gemeente De Bilt uit 1909, 1922, 1927 en 1937
- Artikel verschenen in De Biltse Grift van oktober 1994: Villapark Vogelzang, geschreven door Lies Haan-Beerends
- Artikelen verschenen in De Biltse Grift van juni en september 2001: Het Zeister Spoor I en II, geschreven van Jan van den Heuvel
- De Biltse Grift van december 1994, waarin twee brochures opgenomen zijn betreffende Bilthoven Noord
- Gemeenteverslagen, archief De Bilt, invoernummer 199
- Meijer, J.W.H.: 100 Herinneringen aan oud De Bilt en Bilthoven, druk UN/Onnes, 1981

De Bilt toen en nu

Een beeld rond 1938 van de “Melchiorbank” aan de Nachtegaallaan. H.W. Melchior, huisarts en raadslid, was de vader van de gedachte om het dorp “De Bildt-Station” om te dopen in Bilthoven. Deze bank werd te zijner ere in 1928 gebouwd.

De huidige desolate toestand van de “Melchiorbank”

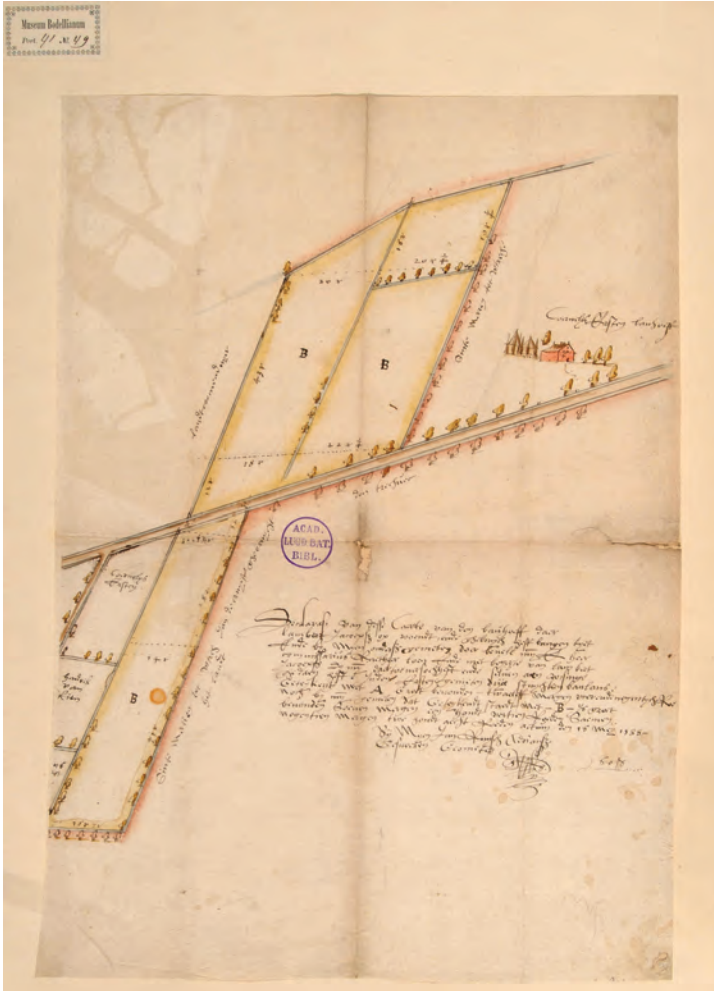
Een steeg en een kaart

Twijfels over het artikel van Hans Vos over de Jacobssteeg waren voor Gerrit Bloothoof aanleiding om zich te verdiepen in een daarin besproken kaart uit 1588 van kavels die in het gerecht van Oostbroek zouden liggen. Maar het blijkt om Odijk te gaan, dus ver van de Jacobssteeg.

In De Biltse Grift van juni 2013 verhaalt Hans Vos [1] over de geschiedenis van de Jacobssteeg en legt daarbij een relatie met een kaart uit 1588 die op verzoek van Lambert Jacobs was gemaakt en gearhiveerd is als *Oostbroek, geteekende kaart van eenige perceelen land* (Afbeelding 1). Deze kaart is opgenomen in het boek van Steven Hagers [2, p12], *De Bilt in kaart gebracht*, maar ook te downloaden via de Universiteitsbibliotheek van Leiden [3]. Hans Vos veronderstelt dat de naam Jacobssteeg wel eens op deze Lambert Jacobs terug te voeren zou zijn. Met die redenering heb ik om verschillende redenen moeite. De eerste is een naamkundige. De opdrachtgever van de kaart was Lambert, zoon van Jacob. In de 16^e eeuw werd zo'n patroniem nog niet erfelijk gebruikt en Jacobs was dus geen

familiennaam. Als er al een naamgever aan te wijzen is, dan zou het zijn vader Jacob zijn geweest die mogelijk in een aanliggende boerderij bij de steeg woonde of er land gebruikte. Jacob is echter een verre van zeldzame voornaam die eeuwenlang in de top-10 van mannennamen stond en er kunnen wel eens veel kandidaat-naamgevers zijn. Dus op grond hiervan is de relatie tussen de Jacobssteeg en de kaart voor Lambert Jacobs al erg speculatief. Ik volg Hans Vos wel in de redenering dat wegen (vergelijk de Korssesteeg en de Van Ooijensteeg – nu Kees Boekelaan – in onze gemeente) hun naam aan lokaal belangrijke personen kunnen ontleen. In Jacobssteeg als 'steeg bij het land of de boerderij van Jacob' moet dan inderdaad een tweede naamval-s in de naam staan.

Er is echter nog een tweede belangrijke reden van twijfel, en dat is de voornoemde kaart zelf. Al bij het verschijnen van het boek van Steven Hagers was de kaart me opgevallen omdat erbij vermeld werd dat de locatie onbekend was, en dat intrigeert. Dat locatieprobleem is door Hans Vos niet opgelost, terwijl een relatie tussen Lambert Jacobs en de Jacobssteeg wel zou moeten impliceren dat de getekende percelen op

Afb. 1 Oostbroek: geteekende kaart met eenige percelen land, 1588. Maar het is Odijk.

zijn minst in de buurt van de Jacobssteeg te vinden zijn. Nu verandert er in bijna 500 jaar wel veel, maar de landinrichting vaak niet of weinig. Als dijken, wegen, kavels en sloten er eenmaal zijn, dan blijft dat

aanliggende percelen, waaronder *Hendrik van Rien* (of Rijn) en *Cornelis Ersten* (eigenaar van de afgebeelde boerderij), *Sinte Marien tot Utrecht* (kapittel van St. Marie, rechts van de kavels) en *landtcoomenderije* (de

eeuwen zo. Nog steeds is de middeleeuwse verkaveling in onze gemeente gemakkelijk te herkennen. Op de kaart van 1588 zien we een aantal kavels die schuin eindigen op, of doorsneden worden door, een weg met bomen. De hoek tussen weg en kavel is opmerkelijk en het viel me op dat die overeenkomt met de hoek die de Utrechtseweg (de Steenweg) nog steeds maakt met de aanliggende percelen. Onder De Bilt is er geen andere vergelijkbare situatie, en zeker niet in de buurt van de Jacobssteeg die loopt van de Visserssteeg over de Biltse Grift in de richting van het voormalige klooster Oostbroek zelf. Maar schijn bedriegt ook hier, want hoewel de Utrechtseweg ter hoogte van de benzinestations qua kavelvorm kansrijk lijkt, zijn er toch serieuze problemen. Op de kaart staan namelijk ook de eigenaren van

commandeur van de Duitse Orde, links van de bovenste kavels). Dit klopt niet met de kennis van het bezit in het gerecht Oostbroek.

Met de hulp van Ad van Ooststroom, die het prachtige geografisch informatiesysteem Historisch Grondbezit Utrecht [4] in ontwikkeling heeft, kon juist op basis van de namen van de omliggende eigenaren de kaart precies gelokaliseerd worden. En dat bleek onder Odijk te zijn in de ontginning Atteveld, op de hoek van de Achterdijk (schuin van linksonder naar rechtsboven) en de Houtenseweg (zijweg links onderin). De Achterdijk is ook bekend als Trechtweg (of Trekweg in de volksmond, een zeer oude route van Wijk bij Duurstede naar Utrecht [5, p46]) en op de kaart lijkt dat aangeduid als *den treckúer*. De tekst op de kaart maakt melding van kavels gemerkt A en B, waarbij die met B op deze kaart zijn afgebeeld. Op het afgesneden linkerdeel zouden de kavels A hebben gestaan. Zowel in 1536 als in 1599 zijn de kavels B en een groot kavel aan de noordzijde van de Houtenseweg het eigendom van één eigenaar, respectievelijk Hendrick Jansz van Cronenburg en Tijman van Cuijck, vicaris van het St Barbaragasthuis in Utrecht. Hun bezit was echter 24 morgen groot terwijl de kaart in totaal melding maakt van een kleine 20 morgen. De tekst op de kaart vertelt ook dat hij is gemaakt *doer bevell van my(nen) heer commissarius raetheer Loon*. Dit zal Anthonis van Loon

(1532-1606) zijn, die van 1580-1606 raadsheer was aan het Hof van Utrecht. Er was dus in 1588 een juridische reden voor de kaart, die mogelijk met de omvang van de percelen te maken had en boer Lambert Jacobs raakte.

De kaart is opgenomen in Collectie Bodel Nijenhuis [zie Hagers, p20] van de universiteitsbibliotheek van Leiden [3] die dat met een vet stempel bekrachtigde. Hoe die gearchiveerd is als *Oostbroek, geteekende kaart van eenige percelen land* en op 16xx is gedateerd zal wel een raadsel blijven. Bodel Nijenhuis (1797-1872) kocht in de 19^e eeuw alle topografisch materiaal dat hij krijgen kon, en het kan heel goed dat in die tijd de fout gemaakt is.

Gaan we ten slotte terug naar de Jacobssteeg. Van oudsher liep ter plekke de Molensteeg van Bureveld naar de oude watermolen van Oostbroek, maar die steeg boog noordoostelijk af naar Tamerood en Beerschoten. Na het graven van de Biltse Grift in 1640 werd deze steeg halverwege doorgetrokken naar het Tolhuis aan de Holle Bilt en de Visserssteeg, terwijl het afbuigende pad verdween. Zo staat het in ieder geval op de kaart van Bernhard de Roij uit 1696 [2, p15]. Maar in 1653 meldt het Historisch Grondbezit Utrecht [4] dat er al sprake was van verkoop van de Tolkamp tussen de Molenweg en Tamerood, en dat kan alleen als de Molensteeg/weg toen al verlegd was. Als we het Historisch Grondbezit Utrecht verder raadplegen over het bezit en verkoop van de aanliggende landerijen, dan valt op dat er nergens over Jacobssteeg wordt gerept. Tot in de 18^e eeuw werd de nieuwe verbinding nog Molensteeg genoemd [4, 1733-1738]. In 1750 is er wel sprake van *de Nieuwe steeg van Utenhove*, naar de aanliggende eigenaar Hendrik van Utenhove [4], wat vreemd is want de steeg bestond toen al honderd jaar. Meijer [6, p119, p125] tekent op dat de naam Jacobssteeg pas 'later' wordt gebezigd, ook als de meer informele Japikseweg. De Jacobssteeg wordt in ieder geval genoemd bij landverkoop in de vroege 19^e eeuw [7, 1807, 1808], maar ook als St. Jacobsteeg op de topografische kaarten in de loop van die eeuw. *Jacobs* was toen al wel een familienaam geworden, dus

dat is dan inmiddels ook nog een verklarende optie. Maar vooralsnog lijkt het er niet op dat een landeigenaar zijn naam aan de steeg heeft gegeven. Het kan wel een nog onbekende boer zijn die er land pachtte. Zo heeft het lezen van het artikel van Hans Vos heel wat losgemaakt, maar uiteindelijk ook het nodige opgelost. De kaart voor Lambert Jacobs betreft kavels in Odijk, en de naamgever van de Jacobssteeg kennen we nog steeds niet. Met dank aan Ellen Drees en Ad van Ooststroom voor het vinden van de juiste interpretaties.

Bronnen:

- [1] Hans Vos (2013), De historie van de Jacob(s) steeg, *De Biltse Grift*, juni, pp 57-60
- [2] Steven Hagers (2012), *De Bilt in kaart gebracht*, HaEs producties, De Bilt
- [3] Universiteitsbibliotheek Leiden, COLLBN Port 41 N 49, socrates.leidenuniv.nl zoek op Oostbroek
- [4] HISGIS Utrecht, Historisch Grondbezit Utrecht, www.hisgis.nl/hisgis/gewesten/utrecht/utrecht-1/ Historisch-grondbezit-utrecht. Op HISGIS Utrecht www.hisgis.nl/hisgis/gewesten/utrecht/atlas_ utrecht-1 is te vinden dat de kavels gemerkt B in het kadaster van 1832 de kavels Odijk A496, A349 en A338 zijn. De kavels A zijn onderdeel van Odijk A 449.
- [5] A.A.B. van Bommel (2000), *Naar de markt*, in M.A. van der Eerden-Vonk e.a. (2000), *Wijk bij Duurstede 700 jaar stad*, Uitgeverij Verloren, Hilversum
- [6] J.W.H. Meijer (1995), *Kleine Historie van De Bilt en Bilthoven*, Reinders, Bunnik
- [7] Utrechts Archief, www.hetutrechtsarchief.nl, 377 Huis Oostbroek te De Bilt, 1.34-37

Graven en grafstenen in De Bilt en Bilthoven

Deel 1: de gemeentelijke begraafplaats Brandenburg

Oude ingang kerkhof.

De begraafplaats Brandenburg is in 1900 in gebruik genomen en bestaat dus nu ruim een eeuw. Wie over deze dodenakker wandelt, krijgt niet alleen een aardig beeld van de diverse fasen in de grafcultuur, zoals de tijdgebonden vorm en versiering van grafstenen, maar evenzeer van de verscheidenheid aan persoonlijke en/

of artistieke grafmonumenten. Ook het voorkomen van veel grafsymboliek is opvallend. En hoewel ieder monument dezelfde intentie heeft, namelijk het levend houden van de herinnering aan de overledene en een plaats van bezinning bieden voor de nabestaanden, zijn er toch diverse monumenten die ook een vreemde boeien door hun in het oog springende karakter.

Zonder anderen te kort te doen, wil ik hier een aantal van deze opvallende grafmonumenten onder de aandacht brengen in de hoop dat dit mag stimuleren het kerkhof ook eens zonder droeve reden te bezoeken.

In de eerste plaats enkele van de oudste graven. Drie maanden na de opening van het kerkhof vond de eerste begrafenis plaats, die van Maria Schuurman, geboren Polman,

in de leeftijd van 27 jaar. De steen is blijven staan, maar niet op de oorspronkelijke plaats. Opmerkelijk is ook de grafsteen van Ds. David Huijsing die in 1904 op 59-jarige leeftijd overleed. Onder zijn naam staat op de steen: EEN LEERAAR DER HEIDENEN. Hij was namelijk predikant in het toenmalige Batavia op Java, alwaar hij vijf kinderen

kreeg, een oprecht zending. Uit 1913 dateert de grafsteen van Willem Bieshaar van wie de gemeente de grond aankocht voor

de aanleg van het kerkhof. In 1925 werd nog eens ruim drie hectare aangekocht van diens zoon die hier ook begraven ligt.

Karakteristiek voor die vroege tijd is de “geoorde” staande steen, vaak voorzien van symbolische afbeeldingen zoals de al of niet gevleugelde zandloper als symbool van het kortstondig leven en de vergankelijkheid van de mens en de tijd die vervliegt; de treurboom als symbool van rouw en verdriet; de klimoptak als symbool van eeuwig leven en verbondenheid tot in de dood; de palmtak als symbool van de overwinning op de dood; de olijftak als symbool van gerechtigheid, vrede en vroomheid; de eikentak als symbool van onsterfelijkheid en eeuwig leven; de lelietjes van dalen als symbool van Christus als bringer van het heil en het evangelie; de lauwerkrans als symbool van onvergankelijkheid, overwinning, roem en eerbetoon; de korenaar als symbool van Christus, het brood des Levens; de roos die verwijst naar het lijden van Christus; de aronskelk als symbool voor Maria; de lelie als symbool van zuiverheid en christelijke barmhartigheid; de druiventros en druivenrank die verwijzen naar de eucharistie en daarmee naar de offerdood van Christus. Vooral de roos treffen we ook in diverse moderne uitvoeringen aan. De papaver of slaapbol heb ik slechts eenmaal aangetroffen op een ouder graf, het is het symbool van Hypnos, de god van de slaap en van zijn zoon Morpheus, de god van de dromen. Geknakte

bloemstengels symboliseren het afgebroken leven. Maar naast alle symbolische planten komen ook tulpen, edelweiss, een klaverblad en gestileerde bloemen voor.

Bij de diermotieven komen we vele vlinders tegen als symbool van de onsterfelijke ziel en duiven in allerlei uitvoeringen als symbool van vrede, liefde, onschuld en eenvoud. Andere afbeeldingen van dieren verwijzen meestal naar huisdieren, vooral honden en katten, of naar een koosnaampje zoals muis op een kindergraf. Verder zijn er een hert, een aapje, kikkers, ganzen, zwanen en uiltjes te vinden. De laatsten zijn symbolen voor nacht en dood.

Algemene symbolen voor liefde en trouw zoals een hart en gekruiste ringen en ineengrijpende handen treffen we aan, evenals de vijf- en achtpuntige ster, in de Christelijke symboliek een verwijzing naar Christus, naar nieuw leven en naar de hemel, en de zon als symbool voor zowel de beëindiging van het leven als de wederopstanding. Een bel op een graf roept op tot aanbedding. Andere Christelijke symbolen zoals het anker voor hoop, en meestal in combinatie met hart en kruis als de drie-eenheid van geloof, hoop en liefde, ontbreken evenmin op Brandenburg. De kroon met een kruis, vooral in katholiek Nederland bekend, heb ik eenmaal aangetroffen, evenals het zonnewiel. Het eerste is het symbool van de beloning in de hemel (de kroon) na de beproevingen

Geloof, hoop en liefde..

op aarde (het kruis). Het zonnewiel is het symbool voor leven en licht brengende Christus. Het bekende visje of ichtussymbool dat men vaak achter op auto's ziet, ontbreekt evenmin. Het geeft aan dat iemand christen is. Het Griekse woord ichtus betekent vis, maar iedere letter is ook de eerste van de

woorden die samen de zin vormen *Jezus Christus, Gods zoon, Redder*. Ook de olielamp ontbreekt niet, het symbool van Christus als het licht der wereld. Op grafmonumenten komt deze afbeelding weinig voor. Dit geldt eveneens voor de boot met het kruis, het oude symbool voor het dodenschip, later symbool van de hoop. Een enkele maal komen we de afkorting R.I.P. op een graf tegen, dit staat voor *Requiescat In Pace*, ofwel *Rust in Vrede*.

Bijzonder op een grafsteen is de afbeelding van een afgeknotte zuil als symbool van het plotseling afgebroken leven, deze symboliek vinden we normaliter als een werkelijke afgebroken zuil, zoals op een fraai voorbeeld uit 1932. De Davidsster, van oudsher een Joods symbool, is ook een aantal malen te vinden, evenals het symbool van de islam, de maansikkel met de ster. Van later datum is een stenen bijbel op het graf, soms dicht met alleen de tekst Bijbel, soms opengeslagen met Bijbelteksten en persoonsgegevens van de overledene. Op Brandenburg zijn hiervan fraaie exemplaren in graniet en marmer te vinden.

Opvallend is dat ook na hun dood een aantal mensen blijkbaar anoniem wenst te blijven. Soms wordt volstaan met een simpele aanduiding als 'Lieve ouders, vader of moeder', soms met een algemene opmerking als TER NAGEDACHTENIS, zonder vermelding van naam of jaartal,

en een enkele keer met een tekst die iets zegt over de overledene, zoals NAAR WAARDE GENOTEN op het graf van een 65-jarig persoon zonder naamsvermelding. Daarnaast zijn er graven met uitgebreide teksten die behalve naam en geboorte- en sterfdatum ook het beroep van de overledene aangeven. Een mooi voorbeeld

hiervan vormt de familie Schuurman van wie op de steen vermeld staat dat hier drie generaties van een molenaarsfamilie zijn begraven en dat op het graf een molensteen ligt. Andere beroepsaanduidingen zijn: SERGEANT VLIAGER (1925); PREDIKANT BIJ DE Geref. Kerk (1935); LEERAAR VAN HET CHR. GYMNASIUM TE UTRECHT (1937); OUD- VERBONDSSECRETARIS CNV (1957); HOOFDDIRECTEUR VAN HET KON. NED.

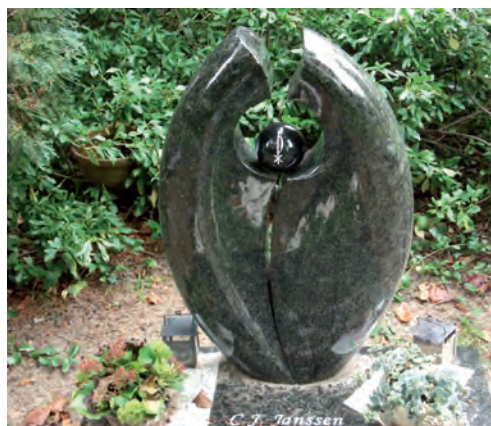
METEOROLOGISCH INSTITUUT (1955); OUD-BURGEMEESTER VAN DE BILT (1977); en BEELDEND KUNSTENAAR (2005). Daarnaast zijn er nog enkele aanduidingen als predikant en arts te vinden. De beeldend kunstenaar is Gerrit Patist die in een vorig artikel over kunstenaarsgraven al besproken is. Zijn graf wordt bedekt door een Egyptisch aandoend beeld dat nog niet gereed was bij zijn overlijden.

Een enkele keer zijn attributen afgebeeld die verwijzen naar beroep of hobby, zoals gereedschap (zaag en hamer voor een timmerman; hamer en troffel voor een metselaar), een vliegtuigje, een paar wandelschoenen, een muziekinstrument, muzieknoten of muzieksleutel, en enkele zeilboten.

Geen beroepsaanduiding, maar een verwijzing naar het verleden is het graf van Jo Vermaak, een Biltse verzetsstrijder die slechts enkele weken voor het eind van de oorlog door de S.D. werd doodgeschoten toen hij op de fiets probeerde te vluchten. Ook het graf van Justus de Swart verwijst naar een tragedie aan het eind van de oorlog. Hij werd in januari 1945 gefusilleerd.

Standsverschil komt ook op het kerkhof voor. Adellijke en welgestelde families liggen begraven in grafkelders en onder zware en brede granieten stenen, in een aantal gevallen met een ijzeren hekwerk of ketting om het graf, zoals de familie Van Boetzelaar en de weduwe van de heer Boissevain, ooit

bewoner van het huidige gemeentehuis Jagtlust. Dit hek of deze ketting werd in vroeger dagen gebruikt als afbakening van het domein der doden en dat van de levenden. Sommige van deze graven zijn al een eeuw oud. En behalve standsverschil komt ook geloofsverschil tot uiting op deze gemeentelijke begraafplaats. Zo is er een katholiek gedeelte, herkenbaar aan de vele kruisen en Christusmonogrammen in de

Abstracte kunst met Christusmonogram.

vorm van een samengevoegde P en X op de grafstenen, soms met de toevoeging van alfa en omega. De P en X stellen Griekse letters voor die de eerste letters van Christus vormen. Alfa en omega, respectievelijk de eerste en laatste letter van het Griekse alfabet, verwijzen naar het begin en het einde. Fraai is een staande granieten steen in twee delen met de vorm van een uitgespaard kruis daartussen, een vorm die ook in hout terug te vinden

is. Naast deze gewone of Latijnse kruizen is ook het Hugenotenkruis enkele malen vertegenwoordigd. Dit christelijk symbool heeft als hoofdbestanddeel het Maltezerkruis dat werd gezien als symbool voor de wedergeboorte. De toegevoegde krans van lelies of harten symboliseren reinheid en trouw, de duif symboliseert de heilige geest. Dit kruis is tegenwoordig het symbool van reformatorische christenen.

Bijzondere grafmonumenten wijken af van de gangbare grafstenen door hun vorm en het materiaal dat gebruikt is, of door hun persoonlijke vormgeving. Opvallend vanwege de afwijkende vorm zijn een tweetal grafmonumenten bestaande uit respectievelijk twee en vijf basalten zuilen die ieder een tekst of een naam dragen. Ook een verticale steen in de vorm van een groot hol hart is opvallend, evenals een liggende steen in de vorm van een omgekeerde V en een steen in de vorm van een staande

Gemetseld predikantengraf.

boog. Een aantal uit baksteen gemetselde grafmonumenten, waarvan een in de jarentwintigstijl en een met een aangebracht mozaïek, vallen eveneens op. Tenslotte is een dubbelgraf in de vorm van twee hardstenen

Dubbel graf met sarcofagen.

sarcofagen, een blikvanger die ook in Bilthoven terug te vinden is.

Afwijkend materiaal komen we tegen in de vorm van glazen of doorzichtige kunststof stenen, soms enkel, soms dubbel en in een aantal gevallen gegraveerd. Het is een vorm die de laatste jaren steeds meer wordt gezien, soms in combinatie met natuursteen. Uniek is een staande zerk die bestaat uit glas-in-lood met in het centrale deel tekst. Eveneens uniek is een grafmonument in de vorm van een fraai gietijzeren kruis met centraal "mammie". Een zuil van een stuk fossiele boomstam, afgedekt met een kunststof plaat met tekst, en een groot stuk mineraal op een sokkel sluiten deze rij van unieke monumenten. Een door Gerrit

Rietveld ontworpen grafmonument, waarvan in een vroegere uitgave van dit blad (1997) nog werd gerept, is verdwenen. Het blijkt door de familie te zijn geschonken aan de Rietveldcollectie in Utrecht.

Persoonlijke vormgeving komen we op zeer verschillende manieren tegen. Zo zijn er enkele staande granieten zerken, een met uitgehouwen bladerrank en de tekst IK VOEL DE WINDEN GODS VANDAAG, en een ander met een gebeeldhouwd berglandschap. Ook een matglazen silhouet, een graf met een vliegerfiguur gevuld met keitjes, een graf met

een beeld van Maria en Boeddha aan het hoofdeind, een steen met twee maskers, een geboetseerde indianenkop met verentooi, en een dubbele stenen zuil met een korjaal bovenop trekken de aandacht. Heel bijzonder ten slotte is ook het graf dat bestaat uit een glazen plaat met tekst en verdiept daaronder roze bloemen. Helaas bevindt zich zoveel condens onder de plaat dat noch de tekst leesbaar is, noch de bloemen goed te zien zijn.

Een geheel aparte categorie vormen de kindergraven. Werden baby's vroeger veelal onopvallend begraven, getuige een incomplete rij nummerbordjes onder een rij oude beuken, tegenwoordig draagt ieder grafje een persoonlijk stempel. Het graf van wat oudere kinderen getuigt vaak van een aandoenlijke emotie, zoals de staande steen in de vorm van een granieten beer of een steen met een kleurrijke afbeelding van Nijntje, een steen met daarin een originele tekening van het kind, of speelgoed en kabouters op het graf. Ook engeltjes in allerlei soorten en maten zijn rijkelijk aanwezig. Wat een verschil met het simpele cherubijntje uit 1934.

Tenslotte zijn er fraaie voorbeelden van kunstzinnige grafmonumenten te vinden. We vinden hierbij voorbeelden van zowel figuratieve als abstracte kunst. Naast de standaardengel die in dezelfde vorm op diverse begraafplaatsen voorkomt, vinden

Treurende vrouw.

we op Brandenburg ook figuratieve kunst van grote zeggingskracht. Het beeld van een treurende vrouw en het beeldje van een vioolspelende vrouw, een vrouwenfiguur met bol, en het monumentje voor Caroline Tenpierik zijn ware kunstwerken die weten te ontroeren. Daarnaast vinden we enkele abstracte kunstwerken met grote expressie, zoals uit de afbeeldingen mag blijken. Een abstracte plastiek voorstellende GELOOF, HOOP EN LIEFDE draagt op een natuurstenen sokkel de treffende tekst FUI QUODES ERIS QUOD SUM (Ik ben geweest wat jij bent en jij zult zijn wat ik ben). Veel minder vaak zien we een plaquette met het portret van de overledene. Het enige voorbeeld op Brandenburg is dat van Evert Cornelis, waarover in een vorig artikel is geschreven. Origineel zijn twee zwart-wit silhouetten die elkaar aankijken op een grafsteen.

Samenvattend kunnen we vaststellen dat op de gemeentelijke begraafplaats Brandenburg een redelijke verscheidenheid aan grafmonumenten te vinden is, waarbij het opvalt dat verwijzingen naar christelijke symboliek en Bijbelteksten relatief veel voorkomen. Toch zijn er steeds meer mensen die een heel persoonlijke invulling geven aan hun eigen grafmonument. De monotone grafsteencultuur met een strenge maatvoering en beperkte materiaalkeuze zien we langzamerhand veranderen in een cultuur met niet alleen meer persoonlijke symboliek, maar ook met toepassing van nieuwe materialen zoals glas, keramiek, staal en kunststof. Brandenburg is op deze regel geen uitzondering.

Vioolspelster.

Voor meer afbeeldingen van grafmonumenten en grafsymboliek zie de website van de Historische kring.

De oorlogsdagboeken van mevrouw Van Bodegraven

1943

25 juni:

Vandaag wordt de post bezorgd door een vrouwelijke postbode. Op trams en autobussen (de enkele die nog rijden) ook met vrouwelijk personeel. We leven echt in de tijd van de vrouwen verrichten allen mannenarbeid en de mannen zijn aan het oorlog voeren. We zijn wel heel wat jaren achter uit gegaan. Echt Germaans.

Met een hele tussenruimte is het niet altijd rustig geweest met bommen uitwerpen. Waar ze altijd vallen wordt nooit bekend gemaakt, maar Den Helder, Rotterdam, Amsterdam en Haarlem krijgen ook nogal eens een beurt en in Duitsland niet te vergeten zijn verschillende steden er niet meer, alles plat.

27 juli:

Gisteren is Hamburg weer zeer ernstig gebombardeerd en hedennacht zijn er weer massa's overgegaan naar Duitsland, dus het zal wel weer raak geweest zijn.

Hedenmorgen bekend gemaakt dat Mussolini zijn ontslag had. Daar in Italië begint het nu op te schieten. Het is nog weer eens een goed bericht. Het grootste gedeelte van de bevolking zet nog weer eens een blij gezicht en het is mooi zomers weer, daar knapt een mens nog weer eens van op.

Het is nu al bijna augustus en elke dag is het tobben om groente te krijgen. Je moest er uren voor in de weer zijn wil je wat machtig worden. Ons rantsoen vlees is om de 14 dagen 4 ons. Voor het vet wordt op heden f 24,00 per pond betaald. Fruit kun je niet bekomen, een hele uitzondering als je een kilo appels machtig wordt, dan geef je f 1,00 per kilo.

28 juli:

De rouwbanden welke door de Engelsen werden uitgegooid (uit vliegmachines) op den dag van het aftreden van Mussolini. Alle gemeente werklieden moesten die repen zoeken en opruimen, zowel in Utrecht als in De Bilt.

28 augustus:

Koning Boris (Bulgarije) overleden met drie schotwonden in zijn buik.

31 augustus:

Heden de verjaardag van de Koningin. Wordt niet gevierd natuurlijk.

Weet je wat ze als sabotage gedaan hebben?

Op publieke aanplakborden en militaire werken oranje biljetten opgeplakt waarop afgedrukt staat: 'Dit is het laatste jaar dat de koningin niet in Holland is.' Hoe durfden ze het aan, dat te doen. Wat zullen die moffen verbaasd gekeken hebben, toen ze dat zagen. Wij hadden afrikanen voor het raam staan, die moesten verwijderd worden. De politie moest door het dorp heen, dat alle bloemen verwijderd moesten worden.

8 september:

Italië capituleert, wat een verrassing was dat. Er mag niet geluisterd worden, nog geen 5 minuten, na dat geheime bericht weet een ieder het toch al te vertellen. Zulke berichten is een vermaak voor ieder, toch praten ze (de Duitsers) het weer goed voor hun partij, dat ze blij zijn die verraders kwijt te zijn. De N.S.B. 'ers knippen hem, want er worden er dagelijks door het publiek doodgeschoten. Zelfmoord van dat soort lui komt nogal eens voor of gek worden.

19 oktober:

Hedenmiddag is er een brandend vliegtuig op het huis van mevrouw Rijkse aan de

Soestdijkseweg gevallen. Er ontstond een grote brand. Ook het huis van de heer De Jong (de directeur van de Douwe Egberts fabriek) is in vlammen opgegaan. Hoeveel slachtoffers er zijn is nog niet bekend. De brandweer is er ongeveer 3 uur naar toe gegaan. Nu is het half 10 en zijn nog niet thuis. De Biltse, Bilthovense en Utrechtse brandweer waren er bij. Het vliegtuig heb ik zien vallen, niet te vertellen hoe vreselijk het was. Dit was nu 1 vliegtuig, wat zal het een hel zijn in die streken waar ze oorlog voeren en in Duitsland waar er zo dikwijls honderden naar toe vliegen. Wat een wereld, moord, brand, armoe en ellende. Er waren 5 piloten omgekomen. Mevrouw Rijkse, Koos van 25 jaar en de juffrouw voor de huishouding, dus 8 slachtoffers.

15 november:

Vandaag zijn de textielpunten niet meer geldig, zodat er niets meer te koop is als op speciale toewijzing. Het is te hopen dat er spoedig een eind aan komt, want waar het na toe moet, nu je geen kousen, schoenen, onder- en bovenkleden meer kan kopen, letterlijk alles is op, geen matten, kleden, pannen, borstels, dweilen, vaatwerk niets is er meer te koop. Alle radioantennes moeten ook verwijderd worden. Nu heeft een ieder een oproep gekregen om naar de vergadering van de luchtbescherming te gaan, wie niet komt wordt gestraft met een ½ jaar zitten of f 1.000,00 boete. Pa, Kees en Jan moeten 16 november en ik 19 november,

het gaat alfabetisch, de leeftijd van 18 jaar tot 90 jaar toe.

De levensmiddelen zijn erg mondjesmaat, veel zieke mensen en kinderen. Ook sterven er veel. Op heden gaan er weer heel wat vliegmachines over naar Duitsland.

16 december:

Vandaag is het bericht bij Thomas gekomen dat Sjaak gefusilleerd is. Hij heeft van het begin van de oorlog gevangen geweest, die heeft heel wat ellende meegemaakt. Waarvoor hij zo behandeld is, is nooit bekend geworden.

We zijn nu ook zo ver dat wij niets meer kunnen kopen van kleren, onder- noch bovenkleden, geen kousen, schoenen, klompen enz. Waar het heen moet als het nog een paar jaar moet duren is mij een raadsel. Je begint de armoede al goed te merken. Ook kleden, gordijnen, matten, zeil alles raakt op en niemand kan er iets bij kopen. En als je het zwart koopt is het niet te betalen. Weet je wat een tafelkleed moet kosten op heden, f 175,00. Voor een pyjama vragen ze f 50,00, schoenen f 80,00 en ga zo maar door. Een paar weken geleden ben ik uit geweest om een japon te kopen. In alle magazijnen ben ik geweest, nergens was iets te koop, als bij Gerzon was nog een japon die voor de oorlog f 19,00 à f 20,00 kostte, nu moet die japon f 275,00 opbrengen. Natuurlijk heb ik hem niet gekocht.

17 december:

Jagtlust is gevorderd, zodat ze druk met verhuizen zijn. Het Gemeentehuis wordt ondergebracht in de Oranje Nassauschool (Chr. U.L.O.)

1944

4 januari:

Het bommen werpen op Berlijn gaat nog steeds zijn gang, hoe vreselijk het ook is. De jongens en meisjes beneden de 20 jaar moeten 's avonds om 6 uur binnen zijn. Ze mogen wel later op straat maar met begeleiders. Het wordt ook gevaarlijk als je in donker loopt en je hebt een bondjas of goede winterjas aan. Ze overvallen en laten netjes je goede kleren uittrekken en gaan er dan met je spullen vandoor. Zelfs een oudere dame in Amsterdam van 68 jaar was op familiebezoek en kwam 's avonds niet naar huis. De familie ging op zoek en vonden haar in een portiek gebonden zitten. Ze hadden haar mantel en japon gestolen, zodat het mens in de kou half uitgekled gevonden werd. Wat toch een mensdom op heden. De opvoeders hebben niet veel takt het mensdom beter te maken, wel veel slechter.

11 januari:

Heden nacht hebben ze in het Gemeentehuis het bevolkingsregister en persoonsbewijzenregister gestolen. Mijnheer Van Tellingen hebben ze dreigende met revolver per auto uit zijn huis gehaald en meegenomen

om de sleutels te geven en te zeggen waar die kaarten ondergebracht waren, daarna brachten ze hem weer per auto naar huis. Zijn vrouw en dame die er op visite was, waren in de kelder opgesloten. Dergelijke staltjes gebeuren dagelijks. Ze zijn overal bezig. Op heden wordt het een bende van geweld. Je bent nergens je leven meer zeker.

10 februari:

Ze zijn hier druk in de weer distributiebureaus leeg te halen en op de gemeentehuizen weg te halen, wat ze maar mee nemen kunnen. Ze brengen alles in de war, stamkaarten, distributiebescheiden, revolvers, geld enz.

23 februari:

Vandaag hebben ze Nijmegen, Arnhem en Enschede gebombardeerd. Het is wel vreselijk geweest, er zijn honderden doden en gewonden. Alle dagen heb je luchtgevechten.

8 maart:

Vandaag zijn ze begonnen met het vliegveld Soesterberg te bombarderen. Het is al aardig verwoest, heel wat doden en gewonden en huizen en gebouwen in puin. De Engelsen hadden briefjes uit gestrooid waarop stond dat ze eerdaags weer terug kwamen. De Bilt is er nog een aardig stukje vandaan, maar de huizen in De Bilt stonden te schudden. Het was bij ons ook vreselijk. We hadden alle ramen en deuren opengezet. Je wist niet waar je het zoeken moest. Je kon het bij ons

vandaan zien branden. Je kan niet met de tram of trein in Amersfoort komen, je moet over Hilversum. Ook zijn er hier in de omtrek massa's ruiten kapot, onder andere in hotel Poll waren er 30 kapot.

9 maart:

We zitten ook weer zonder groenten en een massa mensen zitten zonder brandstof. Wij hebben gelukkig veel hout, dus kunnen nog stoken en nu al 3 weken achter elkander dat het vriest en sneeuwt. Dus alles ellende wat de klok slaat. Een massa zieke mensen, veel geëvacueerden uit Den Haag, Scheveningen, Zeeland enz.

24 maart:

Heden nacht een Duitse vliegtuig gevallen op 2 villa's op de Middellaan in Bilthoven. 7 doden en 3 vliegeniers.

26 maart:

Er zijn 500 bommenwerpers in IJmuiden bezig geweest. De havenwerken hebben ze te pakken gehad.

24 april:

Jan is de hele dag wezen aardappel poten. Pa is 4 weken geleden geweest.

Er is land gescheurd en dat wordt coöperatief bewerkt, er zijn 300 deelnemers in hoofdzaak gemeentepersoneel. Onderwijzers, de Brandweer is er ook bij, van alle groepen van hoogste tot de laagste. Nu moet elk persoon 1 dag in de maand op die aangewezen tuinen

gaan werken van 's morgens 8 uur tot 's avonds 5 uur met een half uur schaft. Ze moeten hun brood meemen. Wij hebben 2 porties, een van Jan en een van onszelf en betalen er met elkander f 82,00 voor. Als er geoogst wordt, krijgt een ieder eenzelfde partij van aardappelen en wintergroenten. Als de oogst behoorlijk opbrengt zouden wij 10 mud aardappelen krijgen. Het zal wel nodig zijn, want er staat in Nederland heel wat onder water, met het oog op de komende invasie. Overigens is alles even schaars en vreselijk duur.

Het is een heel moeilijke tijd die we meemaken en vooral voor de jongere mensen is het heel en heel moeilijk. Ik stel me voor dat het in Indië wel hetzelfde zal zijn.

(Die tuinderij staat onder toezicht van de Heide Maatschappij. Die zorgen ook voor bemesting, zaad, pootaardappelen, enz.)

3 juni:

Er is wel een tijd tussen. Je zou zo denken, er is niets gebeurd. Zelfs heel veel. Ernstige bombardementen hier en daar. Veel wordt er onder water gezet. Grote schaarste aan groente, overige levensmiddelen, schoenen, kleding en zo van alles is er gebrek. Alles is schreeuwend duur, bv. een herenkostuum voor f 1.000,00, japon f 300,00 en f 500,00, schoenen f 100,00,

6 juni 1944. Het krantenbericht van "De invasie is begonnen".

boter f 3.500,00 per pond en zo is het met alles.

Van deze week zijn er in de 40 huizen beschoten, wat ook weer heel wat mensenslevens kost en veel gewonden. Je durft niet meer op reis te gaan. Alles loopt op klompen, want schoenen kunnen zo goed als niet meer gerepareerd worden.

Voorheen was het in De Bilt zo druk met auto's, fietsen enz. Nu kan je een kogel door de Utrechtseweg en alle wegen gooien en niets wordt er geraakt. Alles is even stil en sober.

Vervolg van het dagboek in de volgende Biltse Grift.